

Mr. sc. Neven Jakupović
JP CESTE FBiH d.o.o. Sarajevo
neven.jakupovic@gmail.com

Primljeno / Received: 13. 01. 2025.
Prihvaćeno / Accepted: 29. 01. 2025.

BOŠNJACI U DEVETNAESTOM STOLJEĆU – IZAZOV MODERNOSTI

BOSNIAKS IN THE NINETEENTH CENTURY – THE CHALLENGE OF MODERNITY

Sažetak

U ovom radu se simultano pokušava induktivno predstaviti bošnjački odgovor na izazove modernosti kako je u svojoj studiji naznačio prof. Fikret Karčić, čime se nije pisala neka nova historija, narodna ili državna, već se nastojalo osvijetliti jedan aspekt te historije. Upravo na načelima evropske historijsko-pravne nauke, kroz deduktivni pristup se pokušava paralelno pratiti razvoj nauke i način analiziranja raznovrsnih društvenih fenomena u Evropi devetnaestog vijeka, a jedan segment toga je i nacionalna historija Bošnjaka i Bosne u ovom periodu. Metodološki su korišteni historijsko-pravni, komparativno pravni, dijalektički (sociološki) i dogmatski metod, pojedinačno i u svojim različitim kombinacijama i varijantama. Koncipirani su i određeni zaključci gdje se prije svega tvrdi da tektonske promjene koje je bošnjački narod doživio jesu ubrzanim tempom ishodovala njegovo potpuno ravnopravno uključivanje u evropske političke tokove, premda se ovo učesće i danas pokušava minorizirati.

Ključne riječi: Bošnjaci, Bosna, paša, sandžak, bosanski jezik

Summary

In this paper, an attempt is simultaneously made to inductively present the Bosniak response to the challenges of modernity, as indicated in his study by Prof. Fikret Karčić, with which no new history, national or state, was written, but an effort was made to shed light on one aspect of that history. Precisely on the principles of European historical and legal science, through a deductive approach, an attempt is made to follow the development of science and the way of analyzing various social phenomena in Europe in the nineteenth century, and one segment of this is the national history of Bosniaks and Bosnia in this period. Methodologically, historical-legal, comparative legal, dialectical (sociological) and dogmatic methods were used, individually and in their various combinations and variants. Certain conclusions were formulated, where it is first of all claimed that the tectonic changes experienced by the Bosniak people resulted in their full equal inclusion in the European political currents at an accelerated pace, although this participation is still tried to be minorized today.

Keywords: Bosniaks, Bosnia, Pasha, Sanjak, Bosnian language

Uvod

Cilj članka pod navedenim nazivom je da sagleda, u svjetlu sociološkog pristupa pravnoj metodologiji, jednu zanimljivu društvenu grupu, prema nekima vjersku grupu, prema drugima etnicitet, prema većini članova te grupe narod ili nacija u savremenom etatističkom razumijevanju, a u kontekstu najznačajnijih historijskih promjena, izazova modernosti i uopćeno historijskog razvoja navedene društvene grupe u 19. vijeku.

Ovdje se misli na kontekst početka vijeka u kojem Bošnjaci žive kao jedan od brojnih naroda u okvirima multinacionalne Osmanske imperije, u najzapadnijem dijelu iste, na granici sa evropskim državama čija snaga je bila u stalnom usponu tih godina. Kraj devetnaestog vijeka su dočekali u okviru katoličke monarhije, habsburške carevine Austro-ugarske, iako formalno pod suverenitetom osmanskog sultana. Ako se prihvati teza da su Bošnjaci iznjedrili svoju najvažniju nacionalnu instituciju Islamsku zajednicu upravo u toku devetnaestog vijeka onda se otvara prostor za dublju analizu. U istraživanju navedene teme žele se ostvariti određeni ciljevi a to su:

1. cjelovit i sistematičan pregled konkretnog historijskog perioda uz konsultiranje relevantne literature kao polazne tačke za predmetno i eventualna buduća istraživanja.
2. drugačiji, inovativni pogled na određene pojave i događaje čiji korijeni datiraju u međunarodnim sporazumima, deklaracijama i drugim pravnim aktima, sa dodatnim vremenskim otklonom u odnosu na period nastanka relevantne literature.

Cijeneći savremeni razvoj pravno-historijskih nauka gdje se posebne debate vode oko pojmova komparativno pravo, pravna historija i komparativna pravna historija, potrebno je problematizirati neke savremene „dogme“ koje se tiču odnosa prema pravnoj historiografiji, ukazujući na to da se određene postavke, duboko ukorijenjene u toku devetnaestog stoljeća, koristeći savremene okolnosti i razvoj odnosno eksploziju digitalnih i informatičkih tehnologija, a što je u cjelini dovelo do eksplozije informacija i znanja, nanovo preispituju, uz kritički otklon.

Poseban pristup se ogleda u razmatranju odnosa između prava i historije i mogućim zaokretima koji se dešavaju u nauci u periodu od 1990. godine do danas.

Rad se sastoji od dvije glave i zaključka, pri čemu se prvi dio odnosi na izvore i analizu perioda od 01.01.1801. godine do 31.12.1878. godine, a drugi dio, uslovno, se odnosi na izvore i analizu perioda od 01.01.1879. godine do 31.12.1900. godine. Možda je ovakav način periodizacije neuobičajen, ali

pristup koji podsjeća na „računovodstveni“ je namjerno provokativno postavljen zbog fokusa na dva „presjeka stanja“, a poznato je da se popisi odnosno „presjeci“ vrše sa krajem kalendarske godine. U savremenom dobu je zabilježena jedna javna „debata“ o datumu prelaska iz drugog u treći milenijum. Tada su zvanični autoriteti ukazali da dočekom 2000. godine nije nastupio treći milenijum naše ere, jer nije prošlo hiljadu godina od njegovog početka, te da je prvi datum novog milenijuma 01.01.2001. godine. Ova debata je dala ključni impuls za precizno određivanje perioda istraživanja. Prostorno se istraživanje ograničava na teritoriju savremene države Bosne i Hercegovine, uz manja, historijskim kontekstom uslovljena odstupanja.

U ovoj sveobuhvatnoj analizi, ukoliko izraz nije pretenciozan, položaja bošnjačkog naroda u svjetlu pravno-historijske nauke devetnaestog vijeka fokusiraju se određena važna pitanja koja su osnova za nastavak teksta. Postavljanjem pitanja o konceptu historiografije i tekstualizma i odgovorom na isto u smislu konstruktivne kritike pristupa, neki savremeni autori¹ postavljaju koncept komparativne pravne historije čiji razvoj je uslijedio nakon čitavog stoljeća. Na prvom mjestu vrijedi spomenuti značaj i ulogu Karla Fridriha fon Savinji koji je obilježio period od početka devetnaestog vijeka do sredine dvadesetog vijeka.² Prije svega ohrabrio je druge pravnike da se bave ovom naukom postavivši njene temelje, tako da je do današnjeg dana ostao autoritet broj jedan kada se govori o začecima navedene nauke. I u drugom smjeru je po mišljenju autora djelovao Savinji, naučnici iz svih oblasti prava su dobili novi zamah da se, koristeći se pri tom pravno-historijskim principima, bave svojim pojedinačnim pravnim disciplinama. U kontekstu teme ovog rada valja priznati da bošnjački narod, uostalom bilo koji drugi narod, u vezi predmeta interesiranja pravne nauke, pa i njenih političkoj organizaciji najrodnijih disciplina kao što su ustavno pravo, međunarodno javno pravo i politički sistemi, nije u kategorijalnom smislu podesan za pravnu analizu, ako se prihvati tradicionalistički, tekstualistički stav i razdvoji se pojmovni niz primjera radi: Bošnjaci-sloboda-demokratija-država-teritorija-vlast-pravo-vladavina prava.

Velika slika Bosne!

Pitanje paradigme prava odnosno slike prava u devetnaestom vijeku pomaže da se shvate izazovi modernosti iz pozicije pripadnika bošnjačkog naroda u istom vremenskom periodu. Postavlja se pitanje kakvu je to novu sliku prava vidio Savinji i odgovor nalazi u dvije riječi: zakonodavstvo i doktrina. Za prvu

¹ Npr. Adolfo Đulijani, Lena Salaymeh, Alan Watson, Fikret Karčić.

² Festić Raifa, *Opća historija države i prava*, Pravni fakultet Sarajevo 1998, str. 18.

riječ se pojašnjava ambijent gdje je Francuska preuzela liderstvo donošenjem Code Civila 1804. godine. Druga riječ otvara razmišljanje o pandektizmu, konceptu naslonjenom na recepciju rimskog prava, a što je u sferi privatnog prava dovelo do kodifikacije građanskog prava u Njemačkoj 1900. godine. Upravo kroz opisanu sliku prava može se razumjeti i sam Savinjijev koncept. Sistematičnost izlaganja i tekstualizam najpribližnije sažimaju taj koncept. Na taj način se kontekst Bošnjaka odnosno Bosne, u izazovima modernosti može staviti u jednu veliku sliku koja se danas, nakon dvije stotine dvadeset i četiri godine, jasno vidi u procesu evropskih integracija odnosno uže posmatrano procesu proširenja Evropske unije.

Upravo sistematika njemačke historijske škole koja se oslanjala na postavke „države moći“ je teško mogla da bude promijenjena u svojim temeljnim postavkama što će se u širokim potezima predstaviti u narednim redovima.

Prije svega se treba vratiti na trenutak u sliku početka i kraja devetnaestog vijeka za Bošnjake. Ako se prihvati tvrdnja da je Sarajevo postalo upravo tada neosporni centar, kulturna i duhovna prijestolnica bošnjačkog naroda, potrebno je imati u vidu da se Istanbul i tada smatrao prijestolnicom, i to isključivom prijestolnicom u svakom drugom pogledu, prije svega pravnom. Sa druge strane, nova prijestolnica Bošnjacima postaje Beč, kao centar imperije u usponu, države sa dobrom organizacijom administracije i snažnim finansijskim polugama. Upravo na ovom mjestu treba postaviti pitanje zašto je danas Beč središte države koja je površinom i brojem stanovnika daleko iza država na koje se ukazuje u uvodnim napomenama, Francuske i Njemačke.

Kao zgodnu poveznicu raznih aspekata ovoga teksta, a u pokušaju da se daju odgovori na neka od postavljenih istraživačkih pitanja, ovdje valja iznijeti napomenu da je početak devetnaestog vijeka u Evropi obilježio snažni uspon francuskog lidera Napoleona. Budući da je, iako snažan, taj uspon bio ipak kratkotrajan, vrijedi promišljati činjenicu kako je „Beč“ tada bio jedini pandan „Parizu“, a kao rezultat Napoleonovog uspona čini se da je najviše napredovao „Berlin“, pa se može govoriti, slobodnijim stilom, o devetnaestom vijeku kao vijeku koji je počeo Napoleonovim građanskim zakonikom (1804. godine) a završio Njemačkim građanskim zakonikom (1900. godine).

Za razumijevanje konteksta u kojem se našao bošnjački narod osim početka i kraja devetnaestog vijeka moraju se naglasiti ne manje važni događaji koji su, svaki na svoj način, kroz postepeni tok historije i činili bit historijske promjene, a to su:

1. Buna Husein-kapetana Gradašćevića početkom tridesetih godina devetnaestog stoljeća
2. Epoha Omer-paše Latasa sredinom devetnaestog stoljeća
3. Okupacija Bosne i Hercegovine krajem sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća

Kada su se početkom vijeka među Bošnjacima počeli javljati otpori određenim nametnutim društvenim procesima, a pod vođstvom jednog posebnog sloja ajana i kapetana koji personificiraju vojnu i upravnu vlast kao službenici istih, u Sarajevu kao centru i embrionu bošnjačke kulture i bošnjačke javne riječi dolazi do pokreta među janjičarima koji je podržavao navedene, u osnovi pobunjeničke trendove. Motiv janjičara je bio u evidentnom opadanju moći i sve izvjesnijem ukidanju ovog vojničkog reda a u kontekstu modernizacijskih pokušaja usmjeravanih iz centra Carstva, Istanbula. Pokret ajana i kapetana koji je izrodio bunu Husein-kapetana je uzroke imao u snažnoj Napoleonovoj, prije svega vojnoj, misiji koja je potpuno preokrenula geopolitički kontekst na evropskom kontinentu a isto tako na području Sjeverne Afrike i Bliskog Istoka, jer su interakcije evropske i mediteranske kulture nezaobilazna činjenica podložna različitim analizama. Svaka akcija proizvodi reakciju, pa kako je sama pojava Napoleona bila jedne vrste reakcija na „tektonske“ promjene započete francuskom buržoaskom revolucijom 1789. godine, tako su Napoleonove akcije „proizvele“ zaključke Bečkog kongresa 1815. godine. Ovdje je važno spomenuti kugu koja se proširila epidemijski po Bosni u periodu 1813. do 1817. godine čime je bošnjačko stanovništvo znatno prorijeđeno.³ Pokušaji reformi Osmanskog carstva su nailazili na svoje protivnike prije svega među janjičarima, vojnim redom koji se kretao prema svom konačnom ukidanju. Jedna od najžešćih negativnih reakcija na ukidanje janjičara dolazila je iz Bosne. Kako je Sarajevo bilo sjedište janjičara u periodu od 1826. do 1831. godine došlo je do internih sukoba i krvavih obračuna, što je predstavljalo neposredni povod za bunu Husein kapetana. Važan momenat koji je potrebno uočiti u razvojnom toku i nastanku revolucije jeste brzina događaja, nametanje tempa i podrška širokih narodnih masa, prevedeno cjelokupnog stanovništva određenog političko-pravnog teritorijaliteta gdje se sama revolucija odvija. Izgleda da su Janjičari imali podršku u Sarajevu, načelne prirode, premda je bio prisutan i određeni strah od nasilnih metoda kojima su kao prekaljena vojna jedinica odnosno u kontinuitetu elitni vojni red, primjenjivali u određenim situacijama. Upravo kada u jeku pobune dolazi do „primjene neproporcionalne sile od strane janjičara“, dolazi do gubitka podrške javnog mnijenja i vrlo brzo pobuna je doživjela neuspjeh. Međutim, na pozitivnim tekovinama navedene pobune, okupljeni bosanski ajani na

³ Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod Sarajevo 1997, str. 336.

saboru u Tuzli pokrenuli su pravu pobunu pod vodstvom gradačačkog kapetana Huseina Gradaševića. Bosanska vojska je bilježila pobjedu za pobjedom sve do Kosova polja kada je bio otvoren put da se zauzme Skoplje, današnja prijestolnica Sjeverne Makedonije. Umjesto toga Husein-kapetan se povukao, što je dalo vremena da se Albanci odvrte od saveza sa Bošnjacima, te je silna vojska Sultanova krenula na Bosnu. Došlo je do bitke na Romaniji a zatim i na Stupu kod Sarajeva, 04.06.1832. godine čime je pobuna ugušena.⁴ Ovdje treba postaviti pitanje kako su svi ti događaji primljeni među Bošnjacima. Radilo se definitivno o tektonskim promjenama ustaljenih navika i društvenih običaja.

Velika buna je krenula u Krajini 1849. godine protiv osmanske vlasti.⁵ Naredne godine umire Tahir-paša i definitivno prijestolnica prelazi u Sarajevo. Početkom augusta 1850. u Sarajevo je stigao carski maršal Omer-paša Latas, koji je sazvao bosanske prvake i pročitao im carski proglas o reformama, a nakon što se pobuna nastavila u trinaest bitaka pobijedio ustanike i zavladao potpuno Bosnom, kojom prilikom je smrtno stradalo preko dvije hiljade Bošnjaka.⁶ Kao rezultat njegovih reformi Bosanski ejalet se dijelio na sedam kajmekamluka. Sjedišta kajmekamluka, bivših sandžaka, bili su gradovi: Sarajevo, Banja Luka, Zvornik, Novi Pazar, Mostar, Bihać i Travnik.⁷ Carskim fermanom od 13.05.1865. godine Bosanski ejalet preimenovan je u Bosanski vilajet. Omer paša je čvrstom vojničkom rukom zaveo red u Bosni, poštivanje sultana odnosno centralne vlasti u Istanbulu, te omogućio da se reformski zamah Hatišerifa od Gulhane i Hati humajuna osjeti i u najudaljenijoj, prema kršćanskoj Evropi isturenoj Bosni. Historija će pokazati, imajući u vidu izgradnju modernih zgrada u Sarajevu, povezivanje putem Sarajeva i Bosanskog Broda i telegrafom Sarajeva sa Istanbulom i Bosanskim Brodom, da su Omer-pašine reforme, skupa sa periodom vladavine Topal Osman-paše bile uvertira u neminovni dolazak Austrougarske.

Zanimljivo je određenje Bošnjaka kao skupine, u kontekstu pitanja da li ovaj narod nužno podrazumijeva muslimane koje žive u Bosni i Hercegovini, imajući u vidu da je zvanično ime naroda do 1993. godine odnosno 1994. godine bilo Muslimani (sa velikim početnim slovom M). Ovdje se u pitanju prepoznaje aluzija na najbrojnije muslimane Sandžaka, dok je posebno pitanje

⁴ Novija istraživanja ukazuju na lokalitet Zli Stup u kanjonu Miljacke uzvodno od Sarajeva a ne na Stup na području općine Ilidža

⁵ Imamović Mustafa, *Historija države i prava BiH*, University Press i Magistrat, Sarajevo, 2014, str. 175.

⁶ *Isto*, str. 175.

⁷ *Isto*, str. 182.

šta je sa ostalim muslimanima u Crnoj Gori, na Kosovu i Makedoniji. Stoga profesor Mustafa Imamović prezentira nekoliko skupina Bošnjaka prema geografskom kriteriju. Najprije podsjeća da je pojmom Muslimana smatrano stanovništvo u Jugoslaviji islamske vjere u Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Crnoj Gori i Kosovu. Pojam je korišten u dijaspori, djelimično u zapadnoj Evropi. Izuzetak je Turska gdje je ova skupina nazivana Bošnjacima. Tako je i u Sjedinjenim američkim državama. Bošnjačkom imenu priklonio se početkom šesdesetih godina dvadesetog vijeka dio političke emigracije oko lista *Bosanski pogledi*.⁸ Nakon austrougarske okupacije 1878. godine, počeo se službeno za Bošnjake koristiti termin Muhamedanci ili Muhamedovci od njemačkog Muhammedaner. Taj je izraz koristila i štampa ali ga je narod odbijao pa se i dalje koristilo Bošnjaci ili Turci.⁹ Bošnjaci su mogli u tom prelomnom i zbunjujućem vremenu biti Bošnjaci u jezičkom smislu samo u odnosu na Turke, a u političkom u odnosu na Osmanlije odnosno Istanbul. Čim je okupacijom 1878. godine Istanbul izgubio ulogu presudnog političkog činioca, ime Bošnjak počelo se samo gasiti i gubiti. Ovo tim prije što su okupacione vlasti, po uzoru na Topal Osman-pašu u šezdesetim godinama devetnaestog stoljeća davale bošnjaštvu interkonfesionalno značenje, obuhvatajući tim terminom sve stanovnike Bosne i Hercegovine bez obzira na vjeroispovijest. Pravoslavni i katolici su to u većini odbacili, a poslije okupacije su to isto učinili i muslimani. Narod je iz svakodnevne životne prakse i iskustva osjetio da se u novim prilikama u odnosu na pravoslavne i katolike, tj. Srbe i Hrvate, sa kojim dijeli isti životni prostor, može u političkom i kulturnom pogledu ravnopravno odrediti jedino muslimanskim imenom.

Što se tiče jezika kojim Bošnjaci govore, prvi spomen imena bosanski jezik nalazi se u jednom notarskom spisu grada Kotora od 03.07.1436. godine. Ninski biskup pisao je 1581. godine nekom fratra „bosanskim jezikom“. U opću upotrebu naziv bosanski jezik ulazi u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću. Slavni turski putopisac Evlija Čelebi bilježi u sedamnaestom stoljeću da Bošnjaci govore bosanskim jezikom, a spominje i prvi bosansko-turski rječnik, koji je 1631. godine sastavio Muhamed Hevai Uskufi. Od tada se nižu brojni podaci da se u Bosni „eglendiše bosanski“ (Matija Mažuranić 1842, Ivan Kukuljević Sakcinski 1858. i dr.). Naziv bosanski jezik ostao je u službenoj upotrebi i nakon austrougarske okupacije 1878. godine, bez obzira na agresivnost srpske i hrvatske propagande da se to ime izbacilo iz upotrebe. U toku devetnaestog vijeka Bošnjacima su se bavili i drugi autori iz južnoslavenskog govornog područja kao što su P. P. Njegoš, Ivan Frano Jukić

⁸ Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, str.13.

⁹ *Isto*, str. 14.

i Vjekoslav Klaić. Ovi komentari istaknutih autora iz drugih konfesija tiču se prelaska na islam bosanskog stanovništva i pokušaja da obrazlože ovaj proces, ostavljajući utisak da je bilo subjektivnosti i negativnih konotacija kada je u pitanju sama supstanca Bošnjačkog naroda.

Bošnjaci su govorili sa presjekom stanja na 31.12.1800. godine bosanskim jezikom, živjeli su u Bosni, kao ejaletu u okviru multinacionalnog carstva i čini se da u svemu tome nije bila ništa sporno. Međutim, kao neminovnost, žrvanj koji melje, slijedili su događaji intenzivno odigrani sve do 1851. godine i ekspedicije Miće Omera Latasa, koji je u Banja Luci pogubio čuvenog Hercegovca (u smislu regionalne pripadnosti) Ali-pašu Rizvanbegovića Stočevića. Nakon boja u Banja Luci (ili pod Banja Lukom) kada su Bošnjaci sami odbacili austrijske snage i još nekih bitaka, u suštini, sa analizom baziranom na velikoj slici događaja Bošnjaci su čekali da se izazovi odigraju pred njihovim očima. Tako se nakon dva rata u kojima je Francuska učestvovala (sedmogodišnji rat sa Engleskom i rat za nezavisnost SAD-a) desila čuvena francuska buržoaska revolucija a nakon približno istog vremenskog razmaka i srpska revolucija, prvi srpski ustanak koji su i Bošnjaci između ostalog ugušili pobjedonosnim ulaskom u Beograd 05.10.1813. godine.

Bošnjačka islamska zajednica neovisna od sultana/halife

Značaj austrougarskog perioda je između ostalog u tome da su bosanski muslimani ili Bošnjaci (arapski: bushnak, turski bošnaklar), kako ispravno primjećuje Fikret Karčić došli u direktan kontakt sa evropskim idejama i institucijama. Veliki utjecaj i neizbrisiv trag je ostao u građi bosanskog društva, ekonomije, politike i kulture do te mjere da se kasniji periodi historije ne mogu adekvatno shvatiti bez detaljnije analize austrougarskog perioda.

U toku ovog perioda političke veze između Bosne i osmanlijske države su prekinute. Uspostavljena je bošnjačka, islamska, vjerska hijerarhija, odvojena od ureda šejhu-l-islama u Istanbulu uspostavljanjem institucije rijaseta i reis-ul-uleme 17. 10. 1882. godine.¹⁰

Studenti Bošnjaci odlaze na centralnoevropske univerzitete, dok se ranije istim povodom putovalo skoro isključivo na istok ili jugoistok. Nakon slučaja vjerovatnog „pokrštanja“ djevojčice Fate Omanović iz Mostara, pojavljuju se prve muslimanske političke partije. Također, nove, moderne škole su to a razvijaju se i finansijske institucije, finansijsko tržište u cjelini, to bi u

¹⁰ Durmišević Enes, *Uspostava i pravni položaj Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1882-1899.*, Magistrat, Sarajevo, 2002, str. 113.

najkraćem bio opis kraja devetnaestog vijeka u Bosni među Bošnjacima. Ovaj program modernizacije imao je svoj korijen u srednjeevropskom razumijevanju modernosti i proveden je od strane institucija i organa nemuslimanske države. Islamski vjerski i normativni sistem utjecao je samo na muslimansku percepciju reforme, ali ne i na njen stvarni sadržaj.¹¹ Posebnu pažnju treba posvetiti osmanlijskim i austrougarskim pokušajima modernizacije u Bosni, uz razumijevanje samog pojma moderan i modernost kao jedan trend koji podrazumijeva planetarnu ekspanziju i dominaciju zapadne, evropske, anglo-američke ili uprošćeno zapadno-kršćanske civilizacije. Osmanski sultan Mahmud II koji je vladao od 1808. do 1839. godine je već imao snažan i direktan uzor u evropskim modelima organizacije uprave i vojske čime dolazi do konačnog ukidanja pojedinih osmanskih instituta za koje se bjelodano potvrdilo da ne mogu izdržati test vremena.¹² Ovakav razvoj će dovesti do dva važna dokumenta, najprije 1839. godine Slavni carski proglas Hati šerif od Gulhane, a zatim 1856. godine Hati Humajun.

Za razliku od prvog pokušaja modernizacije, koji je bio ideološki opravdan pozivajući se na islam, habzburška uprava donijela je u Bosnu evropsku kulturu i iskustvo kao glavni referentni okvir za taj proces. Kao i u slučaju drugih muslimanskih naroda, modernizacija je uvedena putem vojnog osvajanja. Ta činjenica je značajno utjecala na stav Bošnjaka u prvim decenijama strane uprave. Četrdeset godina habzburške uprave ostavilo je značajne promjene u ekonomiji, društvu, kulturi i politici. Ove promjene su dramatično promijenile život i način mišljenja Bošnjaka. Diskutirajući o austrougarskoj okupaciji Bosne važno je shvatiti kontekst i strategiju modernizacije, kao i modernizacijsku politiku i njen utjecaj na ekonomiju, društvo i kulturu u širem smislu.

U drugoj polovini devetnaestog stoljeća provincija Bosna predstavljala je najzapadniji dio Osmanlijskog carstva. Na istoku se Bosna graničila sa dvije južnoslavenske pravoslavne kneževine, Srbijom i Crnom Gorom, koje su se planirale širiti ka zapadu. Na sjeveru i zapadu Bosne bila je Habzburška monarhija, čiju je granicu sa Osmanlijskom državom odredio Karlovački mir iz 1699. i Požarevački mir iz 1718. godine. Južna granica Bosne osim manjih izuzetaka bile je određena sporazumima između Osmanlijske države, Venecije i Dubrovačke republike. Ove granice su opisane da su „među najstarijim i najtrajnijim u Evropi“, kako primjećuje Denisson Rusinow. Dvije pravoslavne kneževine su posebno targetirale pravoslavno stanovništvo Bosne „kao svoju

¹¹ Karčić Fikret, *Bošnjaci i izazovi modernosti*, El Kalem, Sarajevo, 2004, str. 12.

¹² *Isto*, str. 33.

braću pod osmanlijskim ropstvom“ a prema Bošnjacima se gradio narativ izdajnika „vere pradedovske“ odnosno poturčenih Srba. U tom svjetlu, zauzimanje Bosne od strane pravoslavnih kneževina što se i krajem dvadesetog vijeka manifestiralo i prepoznavalo kao „velikosrpska politika“, bio je strateški interes Srbije i Crne Gore. Na drugoj strani, vanjska politika Habzburške monarhije u devetnaestom stoljeću kao Monarhije u usponu, se bazira na konceptu „Srednje Europe“, i koristi činjenicu sve manjeg ili nikakvog pritiska od strane Osmanskog carstva koji je trajao više stoljeća. U okviru Osmanskog carstva pojavljuju se južnoslavenski nacionalisti i njihovi planovi i njihovi planovi iz istog smjera predstavljaju izazov za Habzburšku monarhiju. Različiti strateški interesi susjeda Bosne su tako utjecali na sudbinu ove zemlje.¹³ U Bosni je 1874. godine zabilježena slaba poljoprivredna sezona što je u Hercegovini među pravoslavnim stanovništvom prouzrokovalo otpor u pogledu neplaćanja poreza. Otpor se pretvorio u oružanu pobunu 1875. u istočnoj Hercegovini i dijelovima Bosanske krajine, kao što će se desiti i 117 godina kasnije kada je potpisan Ugovor u Maastrichtu 07.02.1992. godine sa ciljem jačanja i uspostave evropske „nadržave“, Evropske unije, a građani Bosne i Hercegovine na referendumu 01.03.1992. godine izglasali skoro dvotrećinskom većinom nezavisnost. Evropske sile su tražile od Osmanlija blage mjere prema pobunjenicima, ali se pobuna nastavila. Kao i u ranijim slučajevima, pobunjenici nisu razlikovali Osmanlije od južnoslavenskih muslimana. Zbog toga su se Bošnjaci, regrutovani u osmanlijsku vojsku, borili protiv pobunjenika koji su 1876. godine vojno poraženi.¹⁴ U maju 1876. godine slična pobuna ugušena je u Bugarskoj. Vlade Srbije i Crne Gore smatrale su da je došlo vrijeme da se otvoreno miješaju u bitku za osmanlijsko naslijeđe. Proglasili su rat protiv osmanlijske države ali su doživjele poraz u ljeto 1876. godine. Ovi porazi su prouzrokovali da Rusija proglasi rat Osmanlijama 02.04.1877. godine. Austrougarska je podržala Rusiju iz svojih interesa usmjerenih prema Bosni i Hercegovini, te je „Istočno pitanje“ došlo u svoju završnu fazu. U ovom ratu Rusi su pobijedili, porazivši čak i vojsku pod komandom Bošnjaka Osmanpaše, „Lava od Plevne“ i u San Stefanu, blizu Istanbula, odredili uvjete za mir. Taj mirovni sporazum donio je radikalne promjene u ravnoteži snaga u Evropi u korist Rusa i pravoslavnih slavenskih naroda.¹⁵ Razočarane evropske sile tražile su reviziju Sanstefanskog sporazuma, te je Berlinska konferencija održana u ljeto 1878. godine (13.06.-13.07.).

Članom 25 Berlinskog ugovora i Carigradskom konvencijom Bošnjaci su došli pod nemuslimansku vlast. Iako su 27.07.1878. godine zbacili Osmansku

¹³ *Isto*, str. 74.

¹⁴ *Isto*, str. 75.

¹⁵ *Isto*, str. 75.

vlast i započeli žestok otpor, ipak je 19.08.1878. godine austrijska vojska ušla u Sarajevo da bi do 20.10.1878. godine osvojenjem Velike Kladuše zaokružila proces vojne okupacije. Žestoki prijeki vojni sud je uspostavljen, pa su do kraja te prelomne godine mnogi istaknutiji Bošnjaci likvidirani.

Novi zemaljski poglavar herzog Wurttemberg je nastojao odobrovoljiti Bošnjake. S tim u vezi, imajući na umu nepovjerenje Bošnjaka, pojavila se težnja Austrijanaca da se uspostavi islamska vjerska hijerarhija kod Bošnjaka, odvojena od Istanbula. Inicijativa je potekla od generala Filipovića i Fra Grge Martića, koji su pridobili i prve istaknute Bošnjake Mustaj bega Fadilpašića, Mehmed bega Kapetanovića i Hilmi-ef. Hadžiomerovića. Sljedeći potez je bilo imenovanje Mustafe Hilmija Hadžiomerovića za reis-ul-ulemu dekretom cara Franje Josipa od 17.10.1882. godine.

Austrougarska je očigledno smatrala da je uređenje bošnjačke vjerske organizacije i njeno odvajanje od Carigrada jedan od bitnih uslova za učvršćenje njenog položaja u Bosni. Računala je da će tako lišiti Portu svake mogućnosti da intervenira u bosanskim poslovima i bar djelimično zadovoljiti Bošnjake i čvršće ih vezati za monarhiju. Nezadovoljstvo većine Bošnjačkog stanovništva već se pokazalo izvjesnim učešćem u Hercegovačkom ustanku 1882. godine a snaga vjekovnih veza sa Turskom neprekidnim pokretom iseljavanja. Nije prošla nijedna godina da se ne iseli u Tursku bar nekoliko stotina Bošnjaka, a bivalo je godina kada su se iseljenici brojali u hiljadama. Kao uzrok iseljavanja u literaturi su često navođeni psihološki razlozi.

Kao prilog na temu napomene iz uvoda ovog teksta još jedan „računovodstveni“ datum se treba staviti u prvi plan. U Sarajevu je naime od 01.07.1880. godine počeo djelovati Finansijski zemaljski direktorat zadužen za poreske, carinske, monopolske, blagajničke i novčane poslove.¹⁶

Nezadovoljstvo muslimana položajem svojih vjersko prosvjetnih institucija i nakon uspostavljanja Rijaseta oktobra 1882. godine manifestiralo se prvo u različitim vakufskim pitanjima. Kada je novembra 1885. godine Privremena vakufska komisija ustupila, na traženje zemaljske vlade, sarajevska groblja Šehitluke i Čekrekčinicu za javne parkove, što se protivilo običajima, ustali su protiv te odluke muslimani i 1886. godine obratili su se jednom predstavkom caru, kojom su tražili vakufsku samoupravu. Ovim je označen početak latentne borbe muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Prilikom izrade uredbe o konačnom uređenju vakufa 1893. godine u raspravi se javlja opozicija vladinim prijedlozima koju je vodio mostarski muftija Ali Fehmi ef-Džabić tražeći potpunu autonomiju u vakufsko-mearifskim poslovima.

¹⁶ Imamović Mustafa, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH 1878. do 1914.*, Magistrat i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2007, str. 51.

Prelomni trenutak u bošnjačkom kulturno-političkom i nacionalnom preporodu, koji je počeo sredinom osamdesetih godina devetnaestog vijeka, dogodio se 1899/1900. godine, sa početkom borbe bosanskih muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju i pokretanjem „Behara“, petnaestodnevno „lista za pouku i zabavu“, kao prvog bošnjačkog književnog časopisa.¹⁷ Imajući u vidu vremensko ograničenje iz naslova ovog rada zaključuje se ovo obrazlaganje sa konstatacijom da se od 1900. godine koristi izraz musliman jer je eksplicitno zahtijevano da se ne koristi termin Muhamedanci kao sektaški i uvredljiv. Može se primijetiti „lutanje“ u samom nazivu naroda što će biti nastavljeno kroz cijeli dvadeseti vijek, sve do verifikacije nazive Bošnjaci u Sarajevu 1993. godine, te kroz Sporazume u Vašingtonu 1994. godine i Parizu 1995. godine. U pojašnjenjima i uvodu svoje knjige o običajima Bošnjaka, Antun Hangi piše krajem 1899. godine¹⁸ o svojoj fasciniranosti muslimanima Bosne i Hercegovine iz ličnog iskusstva boravka u četverokutu Maglaj – Livno – Bihać - Banja Luka. Osim izgradnje svoje narodne osobenosti i autentične politike, Bošnjaci su i pasivno, „laviranjem“ pratili razvoj srpske i hrvatske nacije i politike u susjednim zemljama u navedenom periodu.

Zaključak

Hrabrije čitanje i razumijevanje činjenica navedenih u ovom radu bi moglo da ishodi jedan neočekivani zaključak. Izgleda, naime, da je reakcija bošnjačkog naroda, spontana i pravovremena, na promjene koje su u Evropi donijeli Francuska buržoaska revolucija i Napoleonova osvajanja koja su došla početkom 19. vijeka, bila artikuliranje i isticanje zahtjeva za autonomijom, u konačnici za samostalnošću Bosne. Teško je reći i napisati za narod kao zajednicu atomiziranih pojedinaca, individua, da je u historijskom točku upao u žrvanj koji melje, ali kako drugačije osim centrifugalnim djelovanjem brutalnih sila nazvati događaje iz 1826. godine, zatim 1851. godine i 1878. godine?

Sama ideja autonomije unutar Osmanske i Habzburške carevine se može i ne mora smatrati embrionom ideje obnove samostalnosti 01.03.1992. godine, ali se ne bi smjelo ignorirati postojanje jedne niti koja povezuje savremene izazove, izazove modernosti i bošnjački nacionalni odgovor koji je modificiran paralelno sa tim snažnim djelovanjem egzogenih faktora.

¹⁷ Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, str. 14.

¹⁸ Hangi Antun, *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016, str. 15.

U tom smislu se može govoriti o devetnaestom stoljeću kao stoljeću rascjepa unutar bošnjačkog nacionalnog tkiva čije se posljedice snažno osjećaju i danas, izraženo u ovom radu na nekoliko mjesta, najčitljivije kada je bilo govora o nerazumijevanju i rivalitetu između intelektualaca i uleme potkraj stoljeća ili slično postavljenom sukobu između begova i hodža po pitanju liderstva u organiziranju političkog života unutar „žuto-crne“ Monarhije. Međutim, treba postaviti i pitanje pozitivnih efekata povratka školovanih mladih ljudi sa centralnoevropskih univerziteta u svoju maticu, u kontekstu ubrzanog industrijskog i infrastrukturnog razvoja u periodu 01.01.1879. godine do 31.12.1900. godine.

Kao rezime, bez obzira na izazove opća ocjena svih društvenih procesa tokom devetnaestog stoljeća unutar bošnjačkog naroda proizvela je više pozitivnih efekata na strukturiranje nacionalne supstance i transformaciju i pripremu za izazove koji slijede.

Literatura

1. Durmišević Enes (2002): *Uspostava i pravni položaj Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (1882-1899)*: Sarajevo: Magistrat
2. Festić Raifa, (1998): *Opća historija države i prava*, Sarajevo: Pravni fakultet
3. Hangi Antun, (2016): *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Dobra knjiga
4. Imamović Mustafa, (2014): *Historija države i prava BiH*, Sarajevo: University Press i Magistrat
5. Imamović Mustafa (1997): *Historija Bošnjaka*, Sarajevo: BZK „Preporod“
6. Imamović Mustafa (2007): *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH od 1878. do 1914*, Sarajevo: Bosanski kulturni centar
7. Karčić Fikret (2004): *Bošnjaci i izazovi modernosti*, Sarajevo: El Kalem